

muodostumisen problematiikka on mielestäni kirkkaimmillaan Ulla Tervahaudan artikkelissa ”melkein” pyhistä teksteistä, joita hän valottaa kahden erilaisen kohtalon kokeneella, mutta samalle ”pyhän ja ei-pyhän väliselle harmaalle alueelle” päätyneellä varhaiskristillisellä tekstillä, Hermaan Paimenella ja Marian syntymällä. Hermaan Paimenen kirjoittaja näyttää kaikin tavoin pyrkineen tekemään tekstistään pyhän kirjoituksen. Vaikka Paimen olikin suosittu 300–400-luvuille asti ja nautti jonkinlaista kandidaattistatusta Uuden testamentin kaanonissa, vaipui se keskiajalla unohduksiin. Aivan toisenlainen kehityskulku on Marian syntymällä (niin kutsuttu Jaakobin protoevankeliumi), jota ei koskaan varsinaisesti mielletty pyhäksi, kanoisoiduksi kirjaksi, mutta se nousi merkittävään rooliin kirkollisessa juhlaelämässä. Pyhyyttä ei näin ollen voi täysin kontrolloida, ja on myös osittain sattumanvaraista, mitkä tekstit päätyvät pyhäksi. Esimerkiksi Markuksen evankeliumin niukasta käsikirjoitusmäärästä päätellen teos olisi yhtä lailla voinut jäädä meille tuntemattomaksi. Varhaiskristillisessä kontekstissa on erityisen selvää, että pyhyys on yhteisön jälkikäteän antama arvo tekstile. Uuteen testamenttiin päätyneet tekstit on kirjoitettu vailla intentiota tuottaa ”pyhää” tekstiä.

On hyvä, että myös muiden kuin luterilaisten uskontoperinteiden pyhiä tekstejä käsitellään, sillä ”jos tunnet vain yhden, et ymmärrä yhtäkään”, kuten Jokiranta ja Nikki linjaavat. Kakkosteeman alla olevat artikkelit eivät kuitenkaan tunnu aivan yhteismitallisilta. Pekka Lindqvistin artikkeli rabbiinisissa teksteissä esiintyvistä ajatuksesta, jonka mukaan pyhät kirjoitukset tekevät kädet epäpuhtaiksi, omaa selvästi kapeamman fokuksen kuin esimerkiksi Johan Bastubackan ortodoksista kaanonia tai Jyri Komulaisen hindulaisia traditioita käsittelevät artikkelit. Tällaisessa artikkelikokoelmassa kirjavuus on toki ymmärrettävää, eikä se välttämättä häiritse lukijaa. Toinen puute liittyy pyhän tekstin idean kehityskulun kuvaamiseen: jäin kaipaamaan vielä pidemmälle menneisyyteen ulottuvaa katsausta siitä, missä, milloin ja miksi pyhän tekstin idea syntyi. Muinaisen Lähi-idän asian-

tuntijoilla olisi varmasti ollut annettavaa tähän kysymykseen. Kaikilta artikkeleilta olisi toivonut myös reflektiota siitä, miten oma tutkimusaihe suhteutuu kysymykseen pyhän tekstin ideasta ja sen seurauksista. Osa kirjoittajista onnistuu kytkemään toisia selkeämmin artikkelinsa kirjan taustalla olevaan kysymykseen pyhyydestä.

Kirjan ehdoton ansio on sen edustama metodologinen rikkaus ja eksegetiikan uudempien suuntausten esittely. Lukija löytää ilokseen otettamattomiakin yhteyksiä artikkeleiden välillä, kuten Ritva Palménin keskiaikaisessa kontekstissa ja Susanna Asikaisen digiraamattujen maailmassa esiintyvä *hyperteksti*. Teos osoittaa toimittajien ennakkoluulotonta otetta eksegetiikkaan ja motivaatiota tuoda saman teeman äärelle asiantuntijoita teologian eri aloilta, myös eksegetiikan ulkopuolelta. Toivon, että teos tavoittaa paitsi eksegetiikanmieliset, myös monet muut pyhistä teksteistä kiinnostuneet lukijat.

Johanna Salovaara, TM, KTM
Eksegetiikan väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto

JAN-OLAV HENRIKSEN & PÅL REPSTAD

God after the Church Lost Control: Sociological Analysis and Critical-Constructive Theology. Routledge New Critical Thinking in Religion. Theology and Biblical Studies. Abingdon & New York. Routledge: 2022. 161 s.

Titeln på Jan-Olav Henriksens och Pål Repstads bok, ”Gud efter att kyrkan förlorat kontrollen” är väl vald. Den skakar om en seglivad föreställning att människors gudstro fortfarande i dagens Norden kunde kontrolleras av kyrkan och kyrklig tradition.

Författarna är också väl skickade att skriva denna bok. Pål Repstad är tidigare professor i religionssociologi vid Universitetet i Agder och kanske den främsta företrädaren för sitt ämne

i Norge under de senaste decennierna. Jan-Olav Henriksen är professor i systematisk teologi vid MF-vetenskaplig högskola i Oslo och för tillfället en av de mest produktiva och innovativa systematiska teologerna i Norden. De två har också under en längre tid gemensamt forskat i religionens roll i dagens Norge.

De båda forskarnas bok kan ses som en sammanfattning av en utveckling i Norden som fick sin start för mer än femtio år sen. Från 1970-talet har sociologin fått en allt tydligare plats i studiet av religion, kyrka och teologi. Som författarna konstaterar har ett empiriskt studium av religion som samhällsfenomen kompletterat teologins tidigare inriktning på historia och filosofi. Nya möjligheter att tolka kristen tradition i förhållande till samtiden har öppnat sig.

I Finland fick det sociologiska studiet av religion sin start bland teologer. Centrala gestalter på 1960- och 70-talen var Paavo Kortekangas, Jouko Sihvo och Voitto Huotari. Dessa lade grunden till kyrkosociologin, både vid Helsingfors universitet och vid den då grundade Kyrkans forskningscentral i Tammerfors. I Åbo fick religionssociologin sin start genom den framsynta professorn i systematisk teologi, Gotthard Nygren, och dåvarande docenten John Vikström.

I Finland gick man alltså från teologin till sociologin. I det övriga Norden utvecklades religionssociologin mera på allmän sociologisk grund. Utifrån sociologiska teorier närmade man sig religiös tro. Religionssociologi som ett särskilt akademiskt ämne har sedan stadfäst en stark egen ställning inom hela Norden. Min bedömning är att man trots allt inte ännu inom systematisk teologi/dogmatik utvecklat alla de möjligheter som sociologin kunnat erbjuda.

För mig personligen har frågan om de samhälleliga ramarna för religiösa och andra livsåskådningar stått i centrum i en lång rad skrifter alltifrån min doktorsavhandling *Vetenskaplig teologi och dess samhällsrelation* (1982) fram till *På väg mot det postsekulära: Tankar under femton år* (2014). Det känns därför extra värdefullt att läsa de två norrmännens nyaste bok.

Det övergripande perspektiv som genomsyrar Repstads och Henriksens bok är att guds-

bilden aldrig är orörlig. Teologins ”Gud är alltid större” (*Deus semper major*) tas som intäkt för att vi människor hela tiden skall vara öppna för att själva gudsbegreppet måste förändras för att det skall förbli meningsfullt att räkna med en gudom.

Det är tydligt att författarna, liksom Immanuel Kant på 1700-talet, vill komma ifrån den kristna teologins starka beroende av ett kunskapsorienterat, ontologiskt gudsbegrepp. De lyfter istället fram helighetskategorin som ett särskilt kännetecken för det religiösa. Gud står som symbol för det som är heligt, värdefullt och önskvärt. Med det följer en frihet att diskutera olika sätt att fånga in vem eller vad gud är.

Växelverkan mellan samhälle och gudsbild blir härigenom också synlig. Vad vi uppfattar som heligt återverkar på huruvida vi vill vara med om att förverkliga. Men det samhälle vi råkar vara födda i är å andra sidan med och formar vad vi uppfattar som heligt och värdefullt.

I det inledande kapitlet nämner författarna sju problem för den gudsförståelse som följer av en traditionell statisk syn på den kristna guden: 1. Gud blir exklusiv för en begränsad skara, 2. Insikten i vad som är rätt och gott monopoliseras av en grupp, som bygger på en egen helig text, 3. En samhällsordning är rätt endast för att Gud kräver den, 4. Ett kön är förmer än ett annat för att Gud vill det, 5. Gudomliga doktriner kan vara giltiga trots att någon grupp på grund av dem förtrycks, 6. Privilegierade grupper kan rättfärdiga sin ställning genom hänvisning till Guds vilja, 7. En hänvisning till Gud kan legitimera en grups makt över andra.

En närmare behandling av de här problematiska punkterna finns sedan med i boken som helhet. Boken börjar med en presentation av vilken roll religion och gudstro spelar i Norden idag, exemplifierad genom norska undersökningar. De övergripande begreppen är sekularisering, individualisering och privatisering av religion, religiös pluralism, politisering av religion, polarisering genom religion, feminisering samt estetisering av det religiösa. Listan är rätt uttömmande. Jag saknar trots allt begreppet ”det postsekulära”. I min läsning beskriver författarna det moderna

sekulära samhället som en i sig neutral storhet. Jag tror det är motiverat att ifrågasätta en sån syn. Också ett sekulärt samhällsklimat bygger på en rad förutsättningar som inte kan anses vare sig neutrala eller universella. Diskussionen kring det postsekulära har gjort oss uppmärksamma på det här.

I senare delen av boken tas sedan ett sociologiskt perspektiv in i en systematisk teologisk tolkning av gudstron. Här behandlas en lång rad fenomen i samtiden. En traditionell, statisk, kristen gudsbild stöter, enligt boken, på en av följande två risker: En gudsbild som inte förändras kan framstå som meningslös för samtidens människor. En statisk gudsbild kan leda till ett sätt att handla mot och förhålla sig till människor och natur som uppenbart hamnar i konflikt med det som uppfattas som rätt och gott.

Här får läsaren ta del av en lång rad tankeväckande resonemang som sällan formulerats på teologiskt håll. Henriksen frågar sig till exempel hur teologin i Norden skall förhålla sig till dagens pluralism i fråga om religioner och andra livs-syner. Henriksen tar hjälp av hur Gotthold Lessing på 1700-talet med en berättelse ville belysa konflikten mellan kristen, judisk och muslimsk gudstro: Tre bröder som alla ville ärva en speciell och betydelsefull ring ställs efter faderns död inför faktum att fadern låtit tillverka ytterligare två identiskt likadana ringar. Den av dem som faktiskt inser situationen kommer då att förhålla sig öppen och tolerant mot de andra. Henriksens poäng inför dagens mångfald av trosuppfattningar är närmast att varje religiös aktör visar innehållet i sin gudstro genom det sätt på vilket hen förhåller sig till personer med en annan religiös tro. Öppenhet och tolerans avspeglar tron på en gud som är öppen och tolerant.

Här möter vi samtidigt en knäckfråga för varje konstruktiv teologi. Bestämningen av hurdan den gud som man tror på är, kan inte helt godtyckligt hänga i luften. Den behöver en fast punkt i någon mening. Henriksen hävdar att det inte räcker att bygga en meningsfull gudsbild enbart på en helig text, vilket bland andra kristna teologer ibland förfäktat. Det slutliga kriteriet placerar han istället i praxis. En människas guds-

bild kan inte frigöras från hur den människan lever sitt liv. ”En pragmatisk teologi som är både konstruktiv och samtida skall, hävdar jag, möjliggöra godhet, människans blomstring, glädje över det sköna, samt tacksamhet”, skriver Henriksen (s. 60). Vad det betyder blir kanske tydligare genom hans sätt att resonera kring det samhälle som vuxit fram genom kvinnans frigörelse och feminism.

I förhållande till feminismen tar Henriksen, något förvånande, fram Dietrich Bonhoeffer som representant för en patriarkalt färgad gudssyn. Han förkastar dennes syn på grund av de konsekvenser den leder till för kvinnorna i dagens samhälle. Vanligen har ju Bonhoeffer uppfattats som en liberalt tänkande progressiv teolog. Poängen tycks, såvitt jag förstår, vara att det patriarkala draget i traditionell kristen gudstro sitter så djupt att det nästan är omöjligt att övervinna. Men likafullt bör det, enligt bokens författare, övervinnas ifall inte gudstron skall förlora sin relevans i dagens samhälle.

Boken innehåller på en lång rad punkter genomtänkta nya öppningar inför tron på en gud idag. Här har jag bara kunnat snudda vid några av dem. Framställningen gör att boken är viktig för varje teolog i Norden som idag vill följa med sin tid. Det här gäller trots att författarna tyvärr valt att förbigå sina nordiska samtalspartner med tystnad.

Innan jag slutar vill jag ännu bidra med en liten undran. Den traditionella metafysik som Kant förkastade hade före honom gett möjlighet att behandla gudstron som en fråga om sanning och kunskap. En metafysisk verklighet ansågs göra det möjligt att mer eller mindre objektivt avgöra vilken gudstro som är sann (precis som empirisk verklighet avgör om ett empiriskt påstående är sant). Ifall vi som författarna förkastar denna möjlighet – vilket jag tror vi bör göra – så saknar vi en given instans med vars hjälp vi kan avgöra om en specifik religiös tro (t.ex. en kristen gudom) är universellt riktig eller inte.

Kvar står vi då bara med en kontextuellt giltig övertygelse. Och jag tänker mig att bokens författare kunde ha nöjt sig med det här. Men de antyder på flera ställen att deras pragmatiska

kriterier (godhet, människans blomstring, skönhetsupplevelser m.m.) är universellt giltiga. Det kan trots allt ingen av oss veta. Vi kan visserligen, var och en, hålla fast vid vår förståelse av vad godhet, människans blomstring och so vidare är. Och den förståelsen kan tänkas bli synlig genom det liv som vi som enskilda lever. Men i likhet med en klok arvtagare i Lessings berättelse måste vi förbli öppna för att andra kan ge uttryck för godhet, blomstring med mera på ett annat sätt än vi. *Deus semper major* -tanken leder såvitt jag kan se till en hållning hos den troende som förblir öppen inför andra sätt (än det egna) att se och leva. Det här innebär inte relativism men ett ödmjukt erkännande av att kanske ingen livssyn innehåller hela sanningen.

Tage Kurtén, TD, KH

Pensionerad professor i systematisk teologi, företrädesvis teologisk etik med religionsfilosofi
Åbo Akademi

ÜLO VALK (SUOM. TAPANI HIETANIEMI)

Perkele: Johdatus demonologiaan.
Tampere: Vastapaino 2022. 192 s.

Pirut, demonit, paholaiset ja perkeleet ovat yhteistä tutkimuspintaa niin teologian, uskontotieteen kuin folkloristiikan aloilla. Toki suhtautuminen näihin tutkimuskohteisiin vaihtelee muun muassa sen mukaan, käsitelläänkö aihetta kristillisestä vai kansanuskon näkökulmasta, moraalikysymyksiä painottaen vai uskomusolentojen ominaisuuksiin ja vaikutuksiin keskittyen. Niinpä olin uteliaan kiinnostunut, kun huomasin, että Vastapaino julkaisi syksyllä 2022 teoksen *Perkele: Johdatus demonologiaan*.

Folkloristina tunnistan kirjoittajan Ülo Valkin Tarton yliopiston folkloristiikan professoriksi, joten kirjoittajan ja pääotsikon perusteella odotin, että *Perkele* edustaisi enemmän virolaiseen

tai itämerensuomalaiseen uskomustarinaperintöön pohjautuvaa pirututkimusta. Tässä kohtaa olisinkin toivonut, että kustantaja olisi verkkokauppansa esittelysivuilla paljastanut, että teos on uusintapainos Valkin jo vuonna 1994 julkaisemasta teoksesta *Kurat: Euroopa usundiloos. Sissejuhatus demonoloogiasse*, ja että suomennoskin ilmestyi ensimmäistä kertaa vuonna 1997 (suomentaja Tapani Hietaniemi).

Perkeleen ei siis tosiaan voi enää sanoa edustavan uutta tutkimusta aiheesta. Valk on lisännyt vuoden 2022 painokseen uuden esipuheen, jossa hän reflektoi teoksen syntyä 1980-luvun lopun Neuvosto-Virossa ja 1990-luvun alun itsenäisessä Virossa. Näin lähes 30 vuotta vironkielisen teoksen ilmestymisen jälkeen Valk huomioi, että teos on oman aikansa tuote, ja hän huomaa sen heijastelevan 1990-luvun alun ilmapiiriä ja pyrki myksiä erottautua kommunistisista vaikutteista (s. vi). Sisällöllisesti teos on eräänlainen kirjallisuuskatsaus siitä paholaista käsittelevästä kirjallisuudesta, joka Neuvosto-Viron loppuaikoina oli saatavilla, ja Valk pitääkin teosta esityönä folkloristiikan väitöskirjalleen, jota hän puolsi niin ikään vuonna 1994 (s. vi, 10–11).

Valkin folkloristisesta ja uskontotieteellisestä taustasta huolimatta teos painottuu huomattavan paljon eri aikakausien kristillisten teologioiden paholaistulkintoihin. Paholaista tai demoneja ihannoivammin käsitteleviä lähteitä – oli kyse sitten 1800-luvun ja 1900-luvun alun okkultistien tai 1990-luvun satanistien puheenvuoroista – ei joko käsitellä tai sitten suhtautuminen niihin on huomattavan toiseuttavaa. Valk esimerkiksi toteaa satanismiin olevan ”korvikeuskonto, joka sisällöltään näyttää vieläkin kehnommalta kuin suurin osa uususkontoja” (s. 15). Kenties paholaista ihannoivampia puheenvuoroja ei teoksen kirjoitusaikaan ollut Valkin saatavilla tai sitten ihannoivien kirjoitusten paheksunta on yksi niistä asioista, joita voidaan pitää 1990-luvun alun ajan tuotteena. Uskontotieteeseen painottuneen nykylukijan kannalta Valkin asenteellinen suhtautuminen uususkontoihin vaikuttaa joka tapauksessa ongelmalliselta ja puolueelliselta tutkimusotteelta. Myös suurempaa 2020-luvun lukijakuntaa paheksuva ote voi ihmetyttää, sillä